

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

На правах рукопису

**ДАЩАКІВСЬКА ЛЮБОВ ЗИНОВІЇВНА
ПСИХОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ
ЗРІЛОСТІ У СТУДЕНТІВ - МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

**Спеціальність: 053 Психологія
Освітньо-професійна програма: Психологія
Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»**

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук, доцент
КОРДУНОВА Наталія Олександрівна

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ПОДАННЯ В ДЕК

Протокол № ____
засідання кафедри педагогічної
та вікової психології
від _____ 2024р.

Завідувач кафедри
доктор психологічних наук,
проф. Гошовський Я. О. _____

ЛУЦЬК-2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ	
1.1 Теоретичні підходи до вивчення феномену особистісної зрілості в сучасній вітчизняній психології	7
1.2. Особистісна зрілість та специфіка її формування у майбутніх психологів.....	11
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ РІВНЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЗРІЛОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	
2.1 Опис методик та процедура дослідження.....	22
2.2 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	30
ВИСНОВКИ	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	45

ВСТУП

Актуальність дослідження. Досягнення особистісної зрілості є важливим екзистенційним завданням і покликанням для кожної людини як біосоціальної істоти, яка живе у певній спільноті в конкретний цивілізаційно-історичний проміжок часу.

Для результативного й успішного самореалізаційного самоздійснення потрібно оволодіти численними компетентностями, які на рівні набутих знань, засвоєних умінь та відрефлексованих навичок спроможні забезпечити позитивну й осмислену психо- і соціогенезу.

Упродовж фахового вдосконалення (професійно зорієнтована освітня діяльність) та у процесі здійснення своїх безпосередніх професійних функцій психолог має опанувати цілою низкою як загально особистісних здобутків, так і вузько спеціалізованих технологій діяльності.

Безперечно, сучасним студентам-психологам вкрай необхідним є як засвоєння розгалуженої інформаційної фахово професійної мережі інформації, так і прикладними навичками, які вже незабаром посядуть чільне місце в його безпосередній фаховій діяльності. Виходячи з цього, посилений інтелектуально-діяльнісний підхід до професійної підготовки майбутнього психолога посідає чільне місце в легенді його життєвого шляху. Багатогранне особистісне зростання майбутнього психолога як успішного спеціаліста, спроможного надати психологічну допомогу собі та іншим людям закладене не лише у його професіограму, але й виступає ключовим кредо його діяльнісно опосередкованого буття.

Знаковим ракурсом особистісного зростання майбутнього психолога постає самореалізація, адже обрана професія передбачає інтенсивну й досить часто виснажливу емоційно-когнітивну взаємодію з людьми, які мають проблеми і хочуть їхнього вирішення. Психологічний фах належить до професій типу “людина-людина”, тому психоемоційного вигорання внаслідок вирішення чужих проблем, можливих конфліктів та надмірне

емпатійне співпереживання болями і кризами інших може виникати доволі часто.

Базовий характер діяльнісно-професійного розвитку перебуває у силовому полі багатьох детермінант, тому майбутній психолог має опанувати як техніки психозахисту, копінгу тощо, так і технології самонавіювання, ауторелаксації та інші способи уникнення амортизаційних тенденцій у власному розвитку.

Тривалий поступальний розвиток молоді людини як професійної особистості, здатної досягнути професійних успіхів, залежить від спроможності до глибокого оволодіння психологічними знаннями, вміннями адаптуватися до вимог і норм соціуму, тобто зріла особистісна самореалізація закорінена ще на студентській лаві, тобто під час навчання в університеті.

Тип ерудованого і сучасного професіонала формується в аудиторії, де здобуваються інформаційні та практично-прикладні знання про можливості подальшої успішної траєкторії як у професії, так і в інших сферах життєдіяльності.

Організаційно-змістові особливості щодо різнопланової професійної підготовки майбутніх психологів концентровані у працях вітчизняних науковців, зокрема О. Бондаренко, Ж. Вірної, П. Горностая, Я. Гошовського, С. Максименка, В. Панка, Н. Пов'якель, Н. Чепелевої, Н. Шевченко, Т. Яценко та ін.

Загальною тезою багатьох концепцій і теорій обирається положення про те, що особистісне зростання майбутніх психологів є вкрай важливим завданням як для подальшої успішної професіогенези, так і для самоздійснення, досягнення фахового акме та самореалізації в різних сферах власного буття.

Недостатня розробленість названої тематики, а також її актуальність для сучасного вітчизняного освітнього простору якраз і зумовили актуальність нашого дослідження.

Визначальною **метою** наших теоретико-емпіричних студій було прагнення детально проаналізувати найважливіші психологічні аспекти, способи, підходи, засоби і методи розвитку професійно значущих параметрів особистісної зрілості сучасних студентів - майбутніх психологів.

Різнопланове вивчення феноменології особистісної зрілості передбачає аналітичне охоплення всієї динаміки її розвитку : від студентства до діяльності психолога-професіонала.

Об'єкт дослідження – психологічна зрілість особистості.

Предмет дослідження – особливості формування особистісної зрілості у студентів психологів.

Основні завдання нашого дослідження :

1. Провести аналітичний огляд наукових джерел з метою встановлення теоретичних основ підходу до вивчення особистісної зрілості в сучасній психологічній науці.

2. Здійснити поглиблений аналіз специфіки формування психологічної зрілості у студентів – майбутніх психологів та обґрунтувати необхідність врахування важливого значення особистісної зрілості для подальшої професійної самореалізації психолога.

3. Здійснити емпіричне вивчення окресленої проблематики на студентських вибірках із залученням валідного та достовірного психодіагностичного інструментарію.

Методи дослідження: спостереження, бесіда, «Тест–опитувальник особистісної зрілості» (за Ю.Гільбухом), «Опитувальник особистісної зрілості» (за О.Штепою), «Методика діагностики соціально-психологічної адаптації» (К.Роджерс і Р.Даймонд).

Експериментальна база дослідження – Волинський національний університет імені Лесі Українки.

Гетерогенна вибірка - студенти 1-4-ого курсів факультету психології ВНУ імені Лесі Українки (n=43 особи).

Теоретичне значення дослідження полягає в розширенні наукових уявлень про специфіку формування особистісної зрілості в сучасних студентів факультету психології.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути враховані як в освітньому процесі університету, так і для індивідуальної роботи з майбутніми психологами щодо оптимізації їхньої особистісної зрілості.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

1.1 Теоретичні підходи до вивчення феномену особистісної зрілості у сучасній вітчизняній психології

Різні теми актуальні для сучасної психологічної теорії та практики, однак однією з найважливіших постає проблематика особистості, зокрема особистісної зрілості як показника успішної та результативної екзистенції людини у певній спільноті.

У контексті викладення основ соціальної психології В. Москаленко пропонує цікавий аналітичний дискурс, спрямований на висвітлення життєвої соціогенези людини, зокрема як філогенез, історіогенез тощо, тобто наголошує важливу необхідність широкого цивілізаційного бачення людської особистості, яка спроможна досягнути певних успіхів і соціальної зрілості з урахуванням цивілізаційного-культурологічного рівня певної спільноти.

Врахування впливу на процес формування особистісної зрілості таких інститутів соціалізації, як сім'я, школа, університет тощо повинно включати і врахування самоактивності людини як її схильності і здатності до саморозвитку, самодетермінації, самопідсилення, самофутурування тощо.

Процес соціалізації, по суті, виступає основним діяльнісно-набувальним механізмом самореалізації та досягнення особистісної (фахової, сімейної, статусної, культурної, духовної та ін.) зрілості [5].

Також у дуже широкому контексті практичної психології та соціальної роботи Панок В.Г. пропонує розроблені й апробовані концептуальні підходи до різнобічного і якісного формування особистості практикуючого психолога – людини, яка повинна сприяти індивідуальному й соціальному психологічному здоров'ю великих людських спільнот.

Презентовано вітчизняний досвід реалізації концептуальних положень у цій сфері, який співмірний із передовим зарубіжним та враховує специфіку реалій нашого соціуму. Окреслено базові технології активного застосування у всеукраїнському масштабі прикладних аспектів надання психологічної допомоги людям та їхнього комплексного супроводу [21].

У дослідженні Пророк Н. В. здійснено науковий аналіз професійно-важливих якостей, рис, показників практичного психолога. Висвітлено синтез багатьох особистісних параметрів, які мають бути притаманними фахівцеві у галузі психології, зокрема для досягнення ним як результату своєї праці, так і оволодіння рівнем акме-реалізації, тобто набуття і здобуття власних індивідуально-неповторних вершин особистісної зрілості.

Запрезентовано своєрідну професіограму психолога – фахівця найвищої категорії, яка містить перелік ціннісно-функціональних аспектів його діяльності [23].

Потужні методологічні основи закладені у дослідженні Вірної Ж.П., в якому розкрито засадничі принципи мотиваційно-сислової регуляції упродовж освітньої професіоналізації сучасного психолога.

Майбутні психологи вже на перших етапах оптації та адаптації повинні опанувати ключовими компетенціями, що дозволить їм уникнути дезадаптаційних тенденцій та набути досвіду для якісної професіоналізації – основи подальшої успішної психологічної діяльності.

Викладено результати емпіричного дослідження проблеми, причому інтерпретаційні дані розповсюджені на широкі вибірки українського студентства. Майбутні психологи здобудуть якісну фахову освіту насамперед за умови вибору адекватних мотиваційних стратегій і тактик, а також з урахуванням глибоких сенсів психологічної професії – гуманної та емпатійної справи в наданні системної та професійної психологічної допомоги людям [3].

Певний перелік особистісних і фахових ознак і детермінант для досягнення особистісної зрілості викладено у словнику-довіднику

«Психологія особистості» За ред. П.П.Горностая, Т.М.Титаренко [25]. Запропоновано цілісне і багатогранне бачення особистості, зокрема психолога, як полімодальної діяльнійшої людини, здатної накопичити різновекторні потенціали та реалізувати в приватному і професійному житті серед рідних і колег. Праця містить цілу низку інших корисних наукових матеріалів для збагачення особистісної ерудиції як одного зі способів оволодіння сучасними психотехніками загальної особистісної зрілості [25].

Овсянецька Л.П. ставить і актуалізує питання щодо визначення і врахування якомога ширшої бази даних про психологічні критерії зрілої особистості. Знання ключових компонентів особистісної зрілості людини, врахування системи різнотипних детермінант, послуговування сучасними психотехнологіями аналізу і розвитку людської психіки виступають наріжними каменями вирішення цієї проблеми.

На всіх етапах онто- і соціогенезу відбувається накопичення знань, умінь і навичок, які згодом забезпечать особистісну успішність упродовж спілкування, сімейного життя, дружби, взаємовідпочинку, творчої фахової самореалізації тощо [19].

Рєпнова Т.П. висвітлює дуже цікавий ракурс феномену афективно-емоційної зрілості людини в контексті криз її розвитку, адже від вмінь подолати виклик, загрози, конфлікти і кризи істотно залежить спроможність до самореалізації. Бути особистісно зрілим означає володіти тезаурусом цінностей, а також бути спроможним здійснювати емоційну регуляцію як власних афективних реакцій, так і інших людей.

На думку дослідниці, кризи вікові й соціальні негативно впливають на розвиток людини, однак їхнє вирішення і проходження через їхні випробування стимулюють подальше становлення, загартовують та надають змогу оперативніше й ефективніше вчитися, працювати, творити.

Особливо складними є підліткова криза і криза юності, насамперед через необхідність пошуку власного Я та віднайдення своєї особистісної та соціальної (сімейної, професійної та ін.) ідентичності. Безперечно, окремої

уваги потребує криза середини життя, адже вона якраз маніфестує рівень спроможності людини досягнути своєї зрілості або мати численні проблеми навіть дизонотогенетичного спрямування або й асоціальної поведінки [26].

Онуфрієва Л.А. здійснила розлоге й детальне дослідження психологічних детермінант активного й поступального розвитку професійної самосвідомості людини. Дослідниця на прикладі формування психолого-педагогічних технологій щодо інтенсифікації особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій висвітлює як базові закономірності, так і особливості цього складного і тривалого соціального й індивідуального процесу самоздійснення людини [20].

Згідно із твердженнями Шемелюк І.Я., у науково-психологічному розгляді феномену людини потрібно враховувати так званий короткий індекс самоактуалізації, адже він разом зі визначеною розгалуженою шкалою ясності та чіткості власної «Я концепції» виступає одним із знакових індикаторів та показником свого зрілого особистісного самоототожнення.

Наголошено, що пізнання свого Я, вироблення навичок і досвіду саморегуляції процесами самооцінювання, самоприйняття, самоосмислення надають істотні переваги у виробленні власного стилю особистісної зрілості. Життєвий шлях особистості вимірюється поміж іншого щаблями досягнень і успіхів, результатами додання проблем і вирішення конфліктів тощо [35].

Schoofs L., Hornung S., Glaser J. стверджують важливу роль перспективного впливу соціальної підтримки на самоактуалізацію особистості, що найістотніше проявляється на роботі у взаєминах із колегами, керівництвом і самим собою.

Вагома посередницька роль у задоволенні основних психологічних потреб належить якраз умінню організувати власну життєдіяльність як результативну і комфортну на рівні взаємин у всіх векторах власної життєвої активності : від робочого місця до сімейного побуту [41].

Отож проблема особистісної зрілості як показника якісно прожитого життя людини у певній країні є завжди актуальною та досліджується різними галузями наук людинознавчого циклу.

1.2. Особистісна зрілість та специфіка її формування у майбутніх психологів

Окремим ракурсом досліджуваної нами проблематики є вивчення специфіки особистісної зрілості та специфіки її формування у майбутніх психологів та психологів-практиків.

Однією з найпотужніших праць у вітчизняній психології, в якій різнобічно висвітлюється окреслена й досліджувана нами проблематика, є дисертаційне дослідження Шевченко Н.Ф., яке присвячено особливостям формування професійної свідомості і фахового становлення сучасних практичних психологів у системі вітчизняної вищої університетської освіти. Вченою розкрито потужні підвалини методологічного характеру, наведено результати емпіричного вивчення професійного самоусвідомлення студентами різних освітніх закладів і спеціальностей.

Констатовано, що всі ці важливі й потрібні кроки робляться для фахового вдосконалення і врешті-решт з метою досягнення особистісної зрілості [34].

На думку Титаренко Т.М., потрібно обов'язково враховувати життєві домагання людини особливо ж крізь призму її досвіду, уподобань, цінностей тощо. Професійне становлення і прогресивний поступ особистості практичного психолога повинен відбуватися упродовж усього життєвого шляху, оскільки самовдосконалення є базовою ознакою професіограми психолога.

Досягнення особистісної зрілості вважається піковим акмео процесом і досягненням людини. Вчена пропонує різні теоретичні підходи (вчинкова, гуманістична, генетична та ін. психологія), застосувавши які

можна впевненіше й ерудованіше долати перепони на шляху свого самовдосконалення та самореалізації в різних сферах : від сімейної до професійної [31].

Семиденко В.А. розкриває теоретичні та методичні засади, які детермінують складний процес професійного самовиховання студентів університету. зазначено, що разом із самоствердженням, самоаналізом, самопідсиленням цей компонент активно маніфестує розвиток загальноособистісної самосвідомості.

Навчатися, оволодівати навичками виховання своїх психоструктурних складових означає досягати зрілості, стверджувати себе в навчанні. а згодом вдало реалізувати у праці на рівні успіхів у фаховій кар'єрі, розвитку тощо. Доцільно враховувати набутки психологічних теорій, знання яких прискорює усвідомлення певних позитивів чи негативів свого Я, а головне – дає шлях і засоби для самовдосконалення [27].

Як вважають Антонова Н.О. і Рибачук Л.І. якраз сформована психологічна зрілість виступає базовою першоосновою особистісної мотиваційно-самореалізаційної готовності молодшої людини студентського віку до професійної діяльності на посаді психолога. Долання всіх етапів академічної соціалізації призводить до адаптації щодо запитів фаху, особливо ж у плані виконання всіх функціональних обов'язків як людини, що допомагає іншим.

Тому студенти повинні різнобічно набувати компетентностей для оволодіння тезаурусом важливих психодігностичних, психоконсультативних, психопрофілактичних та інших вкрай важливих для вітчизняного соціуму функцій [1].

Досить детальний аналіз окресленої проблематики здійснено у дослідженні Барчій М., Воронової О., в якому висвітлено окремі й актуальні підходи щодо різнопланового вивчення як соціальної, так і особистісно-професійної зрілості на дуже важливому етапі онтогенезу – студентська юність.

Окреслено найважливіші компоненти базової проблеми - досягнення зрілості як тривалого і перманентного процесу упродовж навчання в університеті та подальшій фаховій діяльності. Наголошено на курс самоосвіти, що допомагає компенсувати значні і потрібні складові, які не охоплені освітніми дисциплінами. Професіоналізація з університетської лави називається дослідницями основою подальшої успішної вдосконалювальної діяльності й активності в плані самоактуалізації [2].

На думку Вознюк А.В., основні особливості якісного і повномірного розвитку спеціаліста в галузі психологічної науки і практики полягають у засвоєнні студентами-психологами тих складових, які наповнюють так звану базисну «професійну скарбницю» різнопланової особистісної компетентності реально практикуючих з клієнтами психологів.

Якраз синтез компетентностей виступає підґрунтям для накопичення фахового досвіду, оволодіння вкрай важливими і необхідними прийомами, способами, засобами і методами психологічної діяльності. Причому це має бути узгоджено на теоретико-прикладному рівні, тобто набуті теоретичні знання повинні бути співмірно реалізовані на рівні безпосереднього практичного досвіду.

Вміти допомогти іншому вирішити численні психологічні проблеми називається однією з ключових компетенцій майбутніх психологів. Якраз такий підхід виступає запорукою самотворення і набуття професійної зрілості [4].

У деяких дослідженнях Дідик Н.М. йдеться про те, що особистісна зрілість постає найважливішою компонентою як фахового, так і власне професійно-особистісного акме психолога-професіонала.

Бути екзистенційно присутнім означає мати змогу досягнути й опанувати певну професію, зокрема психолога, а також реалізуватися в її просторово-часових параметрах діяльності з людьми, які нагально потребують підтримки і допомоги [6].

Також Дідик Н.М. здійснено детальний аналіз професійно значущих параметрів і характеристик, які репрезентують виміри особистісної зрілості студентів - майбутніх психологів. Окреслено найтипівіші професійно значущі для фахової самореалізації психолога функціональні показники, висвітлено шляхи і способи набуття їх під час навчання в університеті, зокрема на рівні проходження різноманітних практик, базованих а валідному інструментарію та адекватних методах. Причому це має відбуватися з обов'язковим урахуванням теоретичних постулатів, що обґрунтовують складний і тривалий якісний процес професіоналізації молодшої людини студентського віку [6].

У ще одному з досліджень Дідик Н.М. здійснено широке й розлоге теоретичне обґрунтування авторської моделі професійно значущих характеристик, які презентують та узагальнюють весь семантично-функціональний баланс особистісної зрілості студентів - майбутніх психологів.

Охоплено перелік різних методологій, зокрема і насамперед вітчизняних, які апробовані тривалим досвідом українських освітньо-психологічних інституцій і концепцій, зокрема в плані утвердження шкіл, підходів і поглядів [6].

На думку Забаровської С.М. в контексті практичної психології та різнопланової соціально-допомагаючої та підтримувальної роботи досить цінною та корисною буде програма інтенсивного тренінгу психоемоційної компетентності для майбутніх психологів, які на рівні своєї безпосередньої практики зможуть залучати й реалізувати набутий професійний досвід [8].

Каткова Т.А., Прокоф'єва О.О. пишуть про специфіку розвитку професійно-особистісної зрілості студентів - майбутніх психологів, зокрема про той багаж практичних навичок і емпіричних підходів, якого набувають завдяки проходженню ними виробничої практики. Акцентовано необхідність застосування власне прикладних аспектів фахової підготовки

психологів, адже компетенції пізнання психічного світу іншої людини передбачають якраз дослідницько-емпіричний підхід [9].

Про цілісну систему різноманітних психологічних заходів, спрямованих на повномірний фаховий розвиток особистісної зрілості студентів-психологів пише Кучер О. В., наголошуючи важливість кожного компонента підготовки : від теоретичного пізнання основ психології до безпосередніх емпіричних студій на експериментальних майданчиках з гетерогенними вибірками досліджуваних.

Безперечно, лише синтез теоретико-емпіричних підходів, на думку автора, забезпечить успішність реалізації у професійному плані, а отже й на рівні загальноособистісної самореалізації [9].

Як вважають Кучманіч І.М., Лисогор А.В., особливу значущість у загальноособистісному розвитку відіграють також компоненти фахової освіти і вдасконалення, оскільки вони – первинна запорука особистісної зрілості, особливо ж у тривалому і складному процесі професійної підготовки студентів-психологів.

Особистісна зрілість досягається поступово внаслідок оволодіння базою інтелектуально-когнітивного спрямування різнопланової фахово орієнтованої інформації, що спрямована на постійну самореалізацію з метою досягнення певного акме і самоактуалізації [13].

Лавріненко В.А. здійснено емпіричне дослідження типових і найсуттєвіших показників особистісної самоактуалізації студентів-психологів. Відзначено, що особистісна зрілість і самоактуалізація тісно корелюють, оскільки відображають цілісно життєвий шлях людини у всіх вимірах її діяльності, спілкування, професії, відпочинку, сімейного довкілля тощо. Виокремлено цікаві показники – індикатори, які відображають самоактуалізаційні тенденції сучасного вітчизняного студентства [16].

Цікаву і працюючу тренінгову програма розвитку професійних рис сучасного психолога, які мають істотне, а іноді й визначальне для навчально-виховної роботи з дітьми в початковій школі пропонує

Мартинюк І.А.. Розкрито основні блоки тренінгу, спрямовані на розвиток емпатії, комінюкабельності та інших дуже важливих для розвитку і дітей і педагогів параметрів.

Особистісне становлення із знанням та застосуванням тренінгових навичок, безперечно, виступає потужним засобом розвитку і самовдосконалення, забезпечує толерантність у взаєминах з іншими та вміння гнучно і нестандартно долати агресивно-кризові або конфліктні ситуації [17].

Потопа К.Л., Каліщук С.М. розкривають розроблену авторську психолого-педагогічну технологію розвитку насамперед ціннісно-рольової складової в складній психоструктурі функціонального професійного становлення й розвитку особистості майбутнього психолога.

У монографії здійснено потужний аналіз досліджуваної проблеми в широких розрізах і вимірах різних концепцій, насамперед аксіологічного підходу як врахування системи ціннісних пріоритетів людини до свого професійного і життєвого шляху [22].

Серед актуальних проблем психології навчання, генетичної психології, медичної та соціальної психології, на думку Фалько Н.М., окремої уваги потребує спрямованість та зосередженість майбутніх практичних психологів на своє фахово орієнтоване навчання та подальшу професійну діяльність. Як вважає дослідник, досягнути успіху можна лише в поєднанні теоретичних знань, методологічних компетентностей з безпосередніми емпіричними навичками в наданні психологічної допомоги, проведенні психодіагностичних досліджень тощо [33].

У цілій низці науково-психологічних досліджень Штепи О.С. йдеться про шляхи, способи, засоби і варіанти досягнення особистісної зрілості, зокрема дослідниця трактує таку проблематику в широкому інтерпретаційному ключі життєвої поліекзистенційної філософії особистості.

Врахування типових і специфічних філософських закономірностей і парадоксів людської екзистенції якраз і виступає базовим підходом і мірилом до визначення її успіхів і поразок, досягнень і невдач, адже відображає справжній стан буття як синтезу речей, подій і справ. Бити зрілим означає також бути самовідповідальним і креативним, рішучим і наполегливим у досягненні близьких і віддалених цілей, справжньої мети свого життя [36;37].

Штепа О. також пише, що виражена особистісна зрілість повинна розглядатись як певна ключова і необхідна риса, результат і акмеологічна інваріанта психолога.

Досягнення акме у професії – важлива віха людського життя, певна вершинність якого вимірюється також іншими досягненнями і здобутками у різних сферах своєї різновекторної комунікації та діяльності [37].

Як стверджує Штепа О.С. людина повинна досягнути свого пропріуму зрілої особистості, адже лише тоді можна стверджувати про наявність тих рис, складових, подій і досягнень, які вона мала упродовж життєвого шляху.

Уявлення, візії, прагнення, відчуття внутрішньої цілісності і зовнішньої гармонійності із соціумом виступають маркерами особистісної зрілості. Пропріум повинен передбачати цілісність особистості як синтез і конгломерат унікальних індивідуально-неповторних ознак і параметрів, притаманних лише конкретній людині – унікальній біосоціальній істоті, яка живе в цивілізаційному просторі й часі, дотримуючись або ігноруючи певних норм і законів [36].

Якраз виходячи із вище зазначених положень різних досліджень Штепи О.С., потрібно особливу увагу звертати на специфіку формування особистісної зрілості на ранніх етапах онтогенезу, зокрема у підлітковому та юнацькому віці. На цих важливих щаблях особистісного розвитку закладаються на рівні осмислених і набутих конструктів і знань, умінь та навичок дуже важливі положення майбутньої фахової, сімейної, культурної,

дозвілєвої на інших реалізованості, тобто своєрідної «матеріалізованої» зреалізованої зрілості.

Як вважає Яценко Т. С., специфіку особистісної зрілості, асоціальні та адиктивні вектори розвитку, а також інші анормативні або й девіантні форми поведінки можна і доцільно коригувати через врахування і задіяння психологічних основ групової психокорекції.

Акцентовано, що у соціально-психологічному тренінгу учасники Т-групи набувають навичок володіти собою, покращувати власні поведінково-комунікативні здатності, тобто опановують прагматичні і практичні стилі просоціально корисної та індивідуально потрібної поведінки для успішної та плідної якісної і повноцінної життєдіяльності в суспільстві [40].

Важливим компонентом особистісної зрілості психолога постає емпатія, адже потреба у піклуванні, співчутті, турботі про інших людей є ледь не визначальною рисою цього гуманного і чітко вираженого просоціального фаху. Емпатія як співпереживання близькості з проблемами і психостанами іншої людини дозволяє глибше і тонше зрозуміти як внутрішній світ, так і доторкнутися ближче до суті психологічної проблеми і першопричини кризи, збою, перепаду поведінки тощо.

Вміння конструктивно вирішувати різнотипні життєві завдання і проблеми є важливою рисою особистісної зрілості студента на складному шляху до реальної та якомога найповнішої самореалізації у своєму людиноцентричному фахові.

Натомість негативними рисами низько кваліфікованого психолога можна назвати такі: пасивність, ригідність, авторитарність, байдужість, адиктивність, девіантність, корисливість як схильність використовувати свого клієнта та його проблеми з метою вирішення своїх комплексів і проблем, нетерпеливість, підвищені тривожність, невротизація, фрустрованість, агресивність тощо. Звичайно, що майбутні психологи повинні читати такий перелік рис як активне протипоказання для фахового заняття психологією.

Отож, *узагальнюючи*, констатуємо, що особистісна зрілість, є розгалуженим і комплексним утворенням і характерологічною ознакою людини як багатогранної особистості і як майбутнього кваліфікованого фахівця.

Вона сприяє осмисленому і свідомому засвоєнню і прийняттю здобувачем освіти на рівні базової конструктивної та рецептованої самохарактеристики і риси цілого тезаурусу професійно значущих якостей і вартостей.

Також вона віддзеркалює намагання і прагнення молодой людини якісно реалізувати себе у різнобічному процесі професійної освітньо-виховної підготовки до результативної діяльності згодом упродовж професіогенезу.

Особистісна зрілість майбутнього психолога зводиться як до суми набутих компетентностей, так і насамперед до позитивів саморозвитку в процесі університетського навчання.

Залучення широкого контексту знань, умінь і навичок постає для студента-психолога опорою для засвоєння широких соціально-культурних, когнітивно-емоційних, поведінково-регулятивних та інших функцій і норм. Якраз у процесі творчої та гуманної партнерсько-розвивальної академічної взаємодії викладачів і здобувачів освіти можливий позитивний результат – досягнення певного фахово-освітнього консенсусу, який згодом має всі шанси перерости у повномірну професійну самореалізацію молодих психологів-початківців.

У навчально-виховному процесі університету закладені основи навчання теоретичним і практичним знанням і навичкам для результативної самоактуалізації впродовж виконання безпосередніх функцій психолога-практика – надання висококваліфікованої різнобічної допомоги людям, які потребують її через війну та інші виклики і негаразди.

Вважаємо, що такі засадничі принципи постають чільними результативними детермінантами професійного становлення особистості

молодого психолога, який намагається від етапу первинної адаптації досягнути професійного акме – стати професіоналом у своїй складній галузі діяльності.

Для успішного набуття особистісної зрілості студентам - майбутнім психологам необхідно оволодіти теоретико-методологічними основами свого фаху (наприклад, добре знати різні концепції та теорії життєвого шляху людини тощо), щоб своєрідним чином «накласти» подібну матрицю на свою життєву історію та активність і побачити, що лише постійне суб'єктивне самовдосконалення є справжньою запорукою досягнення успіху як у навчанні, так і згодом у професії.

Невпинний самовдосконалювальний розвиток професійно значущих характеристик і параметрів особистісно фахового становлення постає шляхом набуття норм особистісної зрілості майбутніми психологами.

Звичайно, це потребує певних сприятливо-розвивальних умов як під час їхнього тривалого фахового навчання, так і впродовж професійної самореалізації.

Вважається, що достатньо оптимальним варіантом поєднання розвивальних зовнішніх чинників із внутрішнім саморозвитком є постійне бажання досягнути певного рівня фахового акме – вершини своєї самореалізації.

Особистісно зріла людина – це насамперед суб'єкт, який постійно і невпинно самовдосконалюється і самоактуалізується, тобто є спроможним до активного «саморуху» (за Г. Костюком), цілісного й багатогранного самоприйняття, прогресивного саморозвитку і плідної та поціновуваної людьми фахової самореалізації.

По суті, упродовж навчання в університеті студент набуває всіх компонентів професійного розвитку, усі шаблі професіоналізації та фахової соціалізації, зокрема адаптування, зростання, вдосконалення, інтегрування, становлення, часткову практичну реалізацію (практики, тренінги, науково-

практичні семінари тощо), які будуть дуже корисними для його особистісного самоствердження у подальшій професійній діяльності.

Прагнення до перманентного різнобічного освітньо-фахового самовдосконалення – основа оптимізації особистісної зрілості студента-психолога.

Синтез об'єктивних і суб'єктивних детермінант зумовлює цей складний процес, тому дуже важливо опанувати систему цінностей майбутньої спеціальності, володіти навичками, які безпосередньо і тісно пов'язані з подальшою професійною діяльністю.

Відбувається загальне накопичення знань і умінь, а також повномірне якісне перетворення молодою людиною свого внутрішньо психологічного світу, що стимулює інтенсивне зростання як фахівця, що знайде свою творчу і результативну самореалізацію у такій складній професії як психологія.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ РІВНЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЗРІЛОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

2.1 Опис методик та процедура дослідження

У процесі емпіричного дослідження ми згідно з поставленими дослідницькими завданнями застосували пакет сучасних теоретичних та емпіричних методів, які відзначаються валідністю та достовірністю. Для емпіричної констатації рівнів особистісної зрілості студентів - майбутніх психологів ми задіяли такі методики:

1. *Опитувальник особистісної зрілості (ОЗО) (О.С.Штепи).*

Опитувальник дає змогу встановити певний рівень особистісної зрілості. Такий підхід дав змогу побудувати своєрідну психомодель продуктивної якісної та результативної психоконсультативної роботи з тими клієнтами, які її потребували. Як відомо, досить часто застосовуваний у практиці психодіагностики цей опитувальник концентрує в собі такі риси і якості пропріуму, який притаманний зрілій особистості:

- Синергічність, яка дає змогу встановити спроможність для цілісного й багатогранного сприймання людей та навколишнього світу.

- Автономність, дала підстави охопити вміння і здатності довіряти своїм судженням і міркуванням. а також вчиняти згідно з ними, тобто фіксують існуючу систему своїх вартостей і цінностей.

- Контактність як комунікабельність і якісне та швидке налагодження поглиблених контактів з іншими членами соціуму, різними людьми.

- Самоприйняття як позитивна рецепція власної самості, позитивне ставлення і прийняття самого себе, причому з урахуванням ігнорування власних недоліків.

- Креативність як творчість, окриленість думками, спроможність тонко відчувати і сприймати дисгармонії та недоліки, створення якісно нових ідей і продуктів, чогось зовсім нестандартного і нового, тобто творення того, чого

раніше зовсім у таких пропорціях і моделях не було, творча налаштованість і зосереджена креативна спрямованість.

- Децентрація як спроможність трактувати явища і події різновекторно, з різних боків і ракурсів, а також цілісне розуміння і якісне засвоєння та прийняття того, що інші члени спільноти можуть сприймати і розуміти якось по-іншому, це глибоке вміння і компетентність відтворювати погляди іншої людини.

- Толерантність як виражена і розважлива терплячість щодо різних поглядів і думок, ставлень і міркувань, неупереджене й об'єктивне ставлення до різних людей та різноманітних обставин і подій.

- Відповідальність як самовизнання авторськості за певні події, слова, вчинки, а також усвідомлене прийняття щодо власної відповідальності за наслідки власних вчинків.

- Глибинність переживань як глибинно інтимний і суб'єктивний досвід переживання різноманітних варіантів сенсорного світу, сприйнятого крізь призму власного Я, тобто це відчуття і засвоєння гармонії із зовнішнім біологічним і соціальним світом, здатність і спроможність до акмеологічних досягнень, вершинних здобутків, які можуть навіть кардинально змінити ставлення до мікро- і макродовкілля.

- Життєва філософія як повномірне усвідомлення людиною як біосоціальною істотою своєї версії зовнішньої реальності, зокрема в широкому контексті довколишнього соціуму, насамперед у складних пошуках змісту і сенсу власного буття і життя людини взагалі в цьому просторі і часі.

Завдяки проведеному аналітичному вивченню психодіагностичної інформації можна вичленувати такі рівні:

Високий – притаманними є не менше як 80 % якостей; тобто такими, що здійснюються й реалізуються, виступає не менше 50% якостей, причому поміж них є або всі загалом, або лише деякі з таких якостей, як «Децентрація», «Толерантність», «Глибинність переживань», «Відповідальність», «Життєва філософія».

Достатній - властивими є 40-70 % рис зазначеного пропріуму. Причому поміж них є такі, що збуваються функціонально, тобто реальної доствірної реалізуються, наприклад, «Життєва філософія», «Толерантність», «Відповідальність», «Децентрація», «Глибинність переживань».

Критичний - характерними є лише 30% якостей та менше, причому все це відбувається незалежно від врахування того, чи є поміж них реалізовані або не реалізовані.

Слід зазначити, що отримана сума загальних балів за цими питаннями опитувальника сумарно додається до отриманої суми балів, підахованої насамперед за ключем для такого знакового показника як «Життєва філософія».

2. *Тест-опитувальник особистісної зрілості (за Ю.З. Гільбухом).*

Метою проведення цієї методики є розгалужена психодіагностика певного рівня особистісної зрілості. Придатка методика для вікових параметрів дітей від 15 років і тих, хто старший.

Особистісна зрілість, як відомо, є складним і тривалим результатом вікового і соціального дорослішання. Названа особистісна якість є дуже залежною насамперед від певного віку людини, до того ж це поняття розповсюджується як на весь психофізіологічний композиційний набір особистості як конкретного психофізичного людського організму.

Також він репрезентує і маніфестує ті риси і якості, що безпосередньо пов'язані із соціалізаційно-культурологічним засвоєнням певних духовних і моральних цінностей. традицій і норм, а також комунікативно-перцептивних законів, принципів і технологій міжособистісного спілкування в соціумі, своєї просоціальної (або асоціальної) поведінки у групі однолітків та соціальній групі загалом.

Зазначено, що чим старшою стає дитина, підліток. юнак чи юнка, тим, як правило, зазвичай може бути і якісно вищим та сформованішим рівень її «соціального портрету», який відображає рівень особистісної зрілості.

Правда, слід наголосити, що особистісна зрілість не виступає тільки певною домінантною функцією одного тільки вікового становлення і зростання.

Значною мірою багато що співвідноситься і залежить від загального соціального контексту, а також від соціально конкретних умов мікро- і макросоціуму, які детермінують процеси зростання і виховання конкретної особистості. Отож деякі діти можуть мати відмінності у набутті такого параметру, тому можуть презентувати ознаки достатньо високої сформованої особистісної зрілості.

Водночас варто констатувати, що деякі дорослі та навіть літні люди не мають достатньо сформованого рівня соціальної та особистісної зрілості, тому у їхніх діях, поглядах і вчинках щодо знакових і важливих ракурсів та напрямків міжособистісних людських взаємовідносин проявляються чітко виражені симптоми інфантильності.

Базуючись на загальновизнаних міркуваннях і уявленнях, можна виділяти п'ять ключових ракурсів, що висвітлюють і наповнюють особистісну зрілість:

1. Мотивація особистісних досягнень. Тут ідеться про загальну налаштованість і спрямованість функціональної діяльності людини на важливі екзистенційні наративи, цінності і цілі, а також про намагання і прагнення досягнути максимум самореалізаційних і самоактуалізаційних звершень і здобутків.

Не слід забувати і про риси незалежної самостійності, авторської ініціативності, посиленого бажання до домінування та прагнення до вираженого керування іншими і лідерства, зокрема налаштованість до помітне досягнення дуже вагомих, знакових і високих результатів упродовж власного професійного, академічного, культурного та іншого ракурсів життєвої активності.

2. Ставлення до свого «Я» («Я» - концепція). Шкала оцінює особистість за цілою низкою характерологічних параметрів, що репрезентують симптоматику особистісної зрілості. Йдеться про такі риси як

упевненість у власних потенціалах і можливостях, задоволеність власними здобутками і здібностями, своїми рисами темпераменту і характеру, своїми когнітивними потенціалами, компетентностями на рівні вмінь і навичок. Водночас охоплюється і такий ракурс, який має на увазі такий істотний компонент поведінки, як самоусвідомлення на рівні адекватної самооцінки, а також вимогливості і наполегливості до себе, підвищеної скромності, схильності до взаємоповаги та емпатії щодо інших осіб. Безперечно, що такі риси неспівмірні з так званим комплексом особистісної неповноцінності, надмірним самокартанням, гіпертрофованим самоаналізом тощо, серед них не місце самовихвалянням, вони не займаються зайвою та непідтвердженою діями бравадою, марнославною саморекламою тощо.

3. Почуття громадянського обов'язку. Така дефініція передбачає набір рис, пов'язані з громадянською позицією, патріотизм, жвавим зацікавленням подіями суспільно-політичного повсякденного життя, а також підвищеним почуттям фахової відповідальності, активною потребою налагодженні комунікації, відкритого спілкування, поділу системних групових цінностей тощо.

4. Життєве настановлення. Сюди слід зарахувати узагальнені усталені й поціновувані риси й параметри, як розуміння умовності й відносності неістотних цінностей, віддання переваги інтелектуальним осмисленням, а не лише емоційним реакціям, врівноважену збалансованість, виваженість і розважливість, а не хаотична й необдумана імпульсивність тощо.

5. Спроможність налагодити психологічну близькість з іншою особистістю. Сюди включено такий набір рис і якостей, які свідчать про особистісну уважність, чуйність, доброзичливість до інших людей, високу емпатійність як спроможність до співчуття та співпереживання, вміння уважно вислуховувати проблеми інших, висока затребуваність духовно-культурної єдності і близькості з іншими учасниками певної спільноти тощо.

3. *Методика діагностики соціально-психологічної адаптації (за К. Роджерсом і Р. Даймондом).* Цей розповсюджений і валідний інструментарій є дуже популярним особистісним опитувальником, що застосовується з метою детального і багатогранного вивчення особливостей соціально-психологічної адаптації людини, а також пов'язаних з цим процесом домінантних і важливих якостей особистості.

Як відомо, ця психодіагностична методика призначена для пізнання широкої пристосованості й залученості людини до різних умов співпраці та взаємодії з навколишнім соціумом у розгалуженій мережі міжособистісних взаємин.

Згідно з усталеними науковими підходами, соціально-психологічна адаптація залежить від здатності людини швидко й оперативно орієнтуватися в різних досить часто складних соціальних подіях, умовах і ситуаціях.

Також сюди зараховується вміння правильно й адекватно констатувати особистісну специфіку та різні афективно-емоційні психостани інших людей.

Соціально-психологічна адаптація передбачає компетентності вибирати адекватні й дієві варіанти і способи того, як слід (або не слід) поводитися з людьми упродовж різноякісної міжособистісної (партнерської, опозиційної та ін.) взаємодії.

Зазначено, що справжня соціально-психологічна адаптивність передбачає сумісність різних цілей і аксіологічних пріоритетів людини з результатами, які досягаються упродовж життєвої активності і фахової діяльності.

Водночас, особистісна й соціальна неадаптивність (існує ще й дезадаптованість) може мати не завжди лише поганий і негативний вплив і значення, але інколи, навіть можливо і вкрай сприятливий та позитивний вплив, значення і характер.

Якраз в існуванні протирічливих взаємовідносин між ціллю і метою та наслідками і результатами може знаходитися першоджерело психологічної

динаміки і соціального поступу діяльності, що виступає запорукою її якісної реалізації та повномірною й успішною розв'язкою.

У методиці весь стимульний матеріал для досліджуваних 101 твердження, які укладені від третьої особи однини, а також там немає використання у питаннях будь-яких займенників. Очевидно, що така подача текстового матеріалу була застосована авторами методики для того, щоб досліджуваний міг уникнути несприятливого впливу так званого «прямого ототожнення». Це трапляється у випадку, коли досліджувані свідомо і прямолінійно переносять твердження на себе та свої особливості. Такий методичний перевірений підхід виступає одним із варіантів своєрідного нейтралізування певної установки тестових завдань на ті відповіді, які вважаються соціально бажаними.

Для обрахунку даних у тестовій методиці запропоновано істотно диференційовану семибальну шкалу відповідей. Постає відкрита відповідь на питання, наскільки є потрібним таке задіяння складно диференційованої шкали, оскільки зазвичай досліджуваному може бути складно вибрати між таким варіантами відповідей на питання, як наприклад, 2 " - сумніваюся, що це можна застосувати щодо мене, і 3 " - не наважуюся застосувати це щодо себе .

Укладачами і розробниками методики виокремлено шість відомих інтегральних показників:

- Адаптація;
- Прийняття інших;
- Інтернальність;
- Самосприйняття;
- Емоційна комфортність;
- Прагнення до домінування.

Зазначено, що кожен з показників потрібно розраховувати за спеціальною індивідуальною формулою.

Якісна інтерпретація відбувається згідно з нормативними показниками й даними, які пропонуються до розрахунку окремо:

- 1) для підлітків;

2) для членів дорослої вибірки.

Для того щоб позначити вашу відповідь в бланку, виберіть, що підходить, на вашу думку, один з семи варіантів оцінок, пронумерованих цифрами від «0» до «6»:

Інтегральні показники:

1. Адаптація: $A = (a / (a + b)) \cdot 100\%$.
2. Самоприйняття: $S = (a / (a + b)) \cdot 100\%$.
3. Прийняття інших: $L = (1,2 a / (1,2 a + b)) \cdot 100\%$.
4. Емоційна комфортність: $E = (a / (a + b)) \cdot 100\%$.
5. Інтернальність: $I = (a / (a + 1,4 b)) \cdot 100\%$.
6. Прагнення до домінування: $D = (2a / (2a + b)) \cdot 100\%$.

Зона невизначеності в інтерпретації результатів по кожній шкалі для підлітків наводиться в дужках, для дорослих - без дужок. Результати «до» зони невизначеності інтерпретуються як надзвичайно низькі, а «після» найвищого показника у зоні невизначеності - як високі.

Результати тестування оцінюються за 13 первинним і 6 інтегральними показниками. Кожна первинна шкала розбивається на три зони: низьких середніх і високих оцінок. Інтегральні показники відображають відсоткове співвідношення протилежних тенденцій (наприклад, адаптивність - неадаптивність).

2.2 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Основною базою для проведення емпіричного дослідження обрано Волинський національний університет імені Лесі Українки, факультет психології: 43 студенти 2 – го (25 осіб) та 4 – го (18 осіб) курсів, що навчаються за спеціальністю «Психологія».

Нами було проведено емпіричне дослідження рівня особистісної зрілості за результатами авторської методики Штепи О.С.

Основні характеристики та параметри пропріуму особистості визначали згідно з інструкціями, встановленими та обґрунтованими дослідником.

Кількісний та якісний аналіз проводився за двома основними показниками: 1) наявність певних характеристик, що становлять еквівалент зрілої особистості; 2) реалізація цих властивостей.

Слід зазначити, що властивості, які становлять 5-7 стег у профілі, вважаються латентними, а властивості, які досягають значення 8-10 стег, можна вважати здійсненими.

Рівень вважається високим, коли доступно не менше 80% послуг; щонайменше 50% атрибутів реалізовано, включаючи всі або деякі атрибути, такі як «відповідальність», «децентралізація», «глибина досвіду», «філософія життя», «толерантність». Необхідний рівень, що містить 40-70% пропріум рису. А критичний (низький) рівень - це коли характеристик 30% і менше, незалежно від того, чи реалізовані вони серед них.

Дані опитування і результати наведено в кількісному та процентному вираженні. На низькому рівні у другокурсників проявляються всі реалізовані якості: «філософія життя» - 26,3%, «толерантність» і «децентральність» - по 15,7%, «самосприйняття» і «глибина досвіду» - 10%. 5% кожен. «Автономність» і «синергія» зовсім не постають як реалізовані якості для другокурсників.

Таблиця 2.1.

Наявні риси та риси, що реалізуються (студенти 2 – го курсу)

№ п/п	Риси пропріуму	<u>Наявні риси</u>		<u>Риси, що реалізуються</u>	
		Кількість Студентів	(у %)	Кількість студентів	(у %)
1	Відповідальність	13	68,4	-	-
2	Децентрація	14	73,7	3	15,7

3	Глибинність переживань	16	84, 2	2	10, 5
4	Життєва філософія	15	75	5	26, 3
5	Толерантність	13	68	3	5, 7
6	Автономність	10	52, 6	-	-
7	Контактність	12	63, 2	1	5, 3
8	Самоприйняття	11	57, 9	2	10, 5
9	Креативність	12	63, 2	1	5, 3
10	Синергічність	1	5. 39	-	-

Кількісна обробка й аналіз отриманих нами емпіричних показників дає змогу зробити певні змістові узагальнення:

1. Серед студентів другого курсу ми відчуваємо високий рівень особистісної зрілості лише за наявності таких якостей, як «глибина досвіду» та «філософія життя» (84,2% та 75% відповідно).

2. Необхідний рівень особистісної зрілості діагностується за всіма наявними якостями, крім такої якості, як «синергія».

3. Низький або критичний рівень особистісної зрілості досліджуваних констатується ознакою «синергія» (5,3%).

У студентів другого курсу всі визнані характеристики проявляються на низькому рівні: «філософія життя» - 26,3%, «толерантність» і «децентральність» - по 15,7%, «самосприйняття» і «глибина досвіду» - 10,5% кожен.

«Автономність» і «синергія» зовсім не постають як реалізовані якості для другокурсників.

В одному з питань анкети, згідно з умовами методики, має бути підготовлений анотація до книги, яка наочно відображає життя опитуваного. Відповіді зазвичай дуже короткі, розпливчасті, дуже стандартні, неіндивідуалізовані. Більшість опитаних не отримали бали за життєву історію.

У таблиці 2.2. Для студентів 5 курсу подано кількісні та відсоткові показники прояву властивостей пропріуму.

Таблиця 2.2.

Наявні риси та риси, що реалізуються (студенти 4 – го курсу)

№ п/п	Риси пропріуму	<u>Наявні риси</u>		<u>Риси, що реалізуються</u>	
		Кількість студентів	(у %)	Кількість студентів	(у %)
1	Відповідальність	14	77, 8	2	11
2	Децентрація	15	83, 3	4	5,5
3	Глибинність переживань	16	88, 8	3	16,6
4	Життєва філософія	18	100	14	77, 8
5	Толерантність	14	77, 8	3	16,6
6	Автономність	16	88, 8	1	5,5
7	Контактність	17	94, 4	2	11
8	Самоприйняття	13	72, 2	3	16,6
9	Креативність	15	83, 3	1	5,5
10	Синергічність	11	61, 1	1	5,5

Сумарний аналіз отриманих емпіричних показників дозволяє зробити низку узагальнень:

1. Високий рівень особистісної зрілості у досліджуваних четвертокурсників (при 80% відповідей) зауважено за такими параметричними ознаками, як «глибина досвіду» - 88,8%, «життєва філософія» - 100%, «децентральність» - 83,3 %, «автономність» - 88,8%, «контактність» - 94%, «креативність» - 83,3%. Звичайно, що такі показники значно більші, ніж подібні показники у другокурсників, для яких були представлені лише «філософія життя» та «глибина переживань».

Водночас зазначимо, що кількісне значення таких властивих якостей є вищим у четвертокурсників (84,2% проти 88,8% за ознакою «глибина досвіду» та 75% проти 100% за ознакою «життєва філософія»).

2. Потрібний рівень особистісної зрілості присутній для всіх наявних рис (для порівняння, для другокурсників така риса, як «синергія», не увійшла до цього списку).

3. Низький або критичний рівень особистісної зрілості за зазначеними параметрами не проявився. Другокурсники мали низький рівень ознаки «синергія».

4. Реалізовані властивості (не менше 50%) належать лише до категорії «філософія життя». Всі інші характеристики проявляються в досліджуваних на статистично низькому рівні. Варто зазначити, що такі характеристики, як «автономність» і «синергія» взагалі не були представлені як реалізація для студентів другого курсу.

В одному з питань анкети слід було розробити деяку анотацію до книги, яка нібито зображує подальше життя респондента. Їхні відповіді були більш змістовними та креативними, ніж у другокласників, для яких це завдання виявилось досить складним, хоча особливою різноманітністю вони не відрізнялися.

Зауважимо, що серед презентацій 35% респондентів описали своє майбутнє професійне життя та оцінили свою самореалізацію в професії як успішну, вони оцінили знання та навички, отримані під час навчання, а також те, що вони шукали на робочому місці.

Значна частина респондентів характеризують самореалізацію в першу чергу в особистій та фінансовій сфері, у сім'ї та дуже коротко у професійній сфері.

Отримані результативні дані, здобуті при порівнянні емпіричних даних, виражених у процентах (див. рисунок 2.1), збігаються з розрахунком середнього значення, моди і медіани, значення яких наведені в таблиці 2.3.

Таблиця 2. 3.

Порівняння середнього значення, моди та медіани рівня вираженості рис пропріуму (для студентів 2 –го та 4– го курсів)

№ п/п	Риси пропріуму	Середнє значення, М _х		Мода, Мо		Медіана, Ме	
		2 - курс	4 - курс	2 - курс	4 - курс	2 - курс	4 - курс
1	Відповідальність	5, 2	5, 7	6	6	4, 8	5
2	Децентрація	5, 8	6,3	4	7	6	7, 5
3	Глибинність переживань	5, 5	6	5	6	5, 5	6,5
4	Життєва філософія	6,7	8,8	7	8	7	8,5
5	Толерантність	5, 3	5,8	5	6	5, 5	5,5
6	Автономність	4, 6	5,7	5	5	5	6,5
7	Контактність	4, 8	6	6	6	5, 5	6,5
8	Самоприйняття	5, 3	5,5	5	5	5, 0	4,5
9	Креативність	5, 3	5,6	6	6	5, 5	6
10	Синергічність	3, 4	5,1	3	5	4	7

Так, за результатами, отриманими за допомогою методики ОЗО, найбільш реалізованими характеристиками пропріуму особистості є «філософія життя» та «глибина досвіду».

Це свідчить про те, що студенти 17-21 років вже мають різноманітні переживання, які здатні досягати піку – особливо радісні та переживання «плато», які змінюють їхнє ставлення до світу. Вони усвідомлюють власну реальність у контексті пошуку сенсу життя. Змістовними характеристиками життєвої філософії є життєва ситуація, життєві принципи та життєві переконання.

Порівняння даних, отриманих методом ОЗО, подано у вигляді рисунку 2.1.

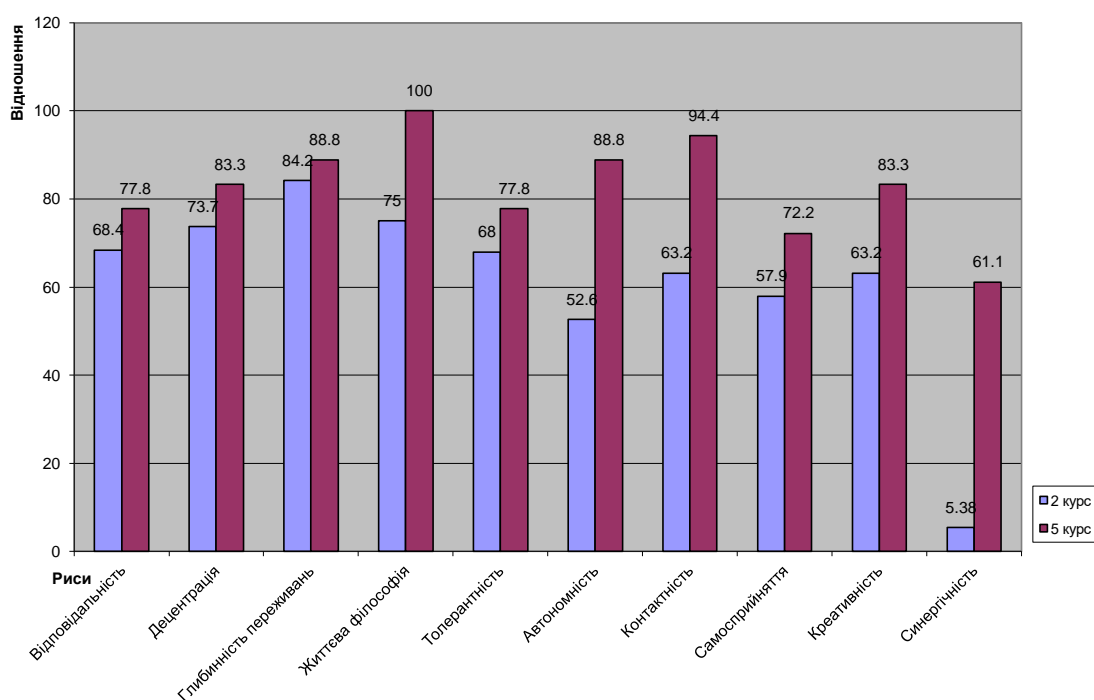

Рис. 2.1 Риси зрілої особистості студентів 2 – го та 4 – го курсів

Під час навчання в університеті починають розвиватися такі риси характеру, як децентралізація, автономія, контактність, креативність. Для практичного психолога це дуже важливі характеристики, без яких неможлива його професійна діяльність. Як бачимо, під час навчання студенти – психологи починають довіряти власним судженням і діяти відповідно до них (автономія); навчити швидко встановлювати глибокі стосунки з людьми (контакт); вони починають розглядати явища з різних точок зору, здатні відтворювати точку зору іншого (децентралізація), стають творчо спрямованими (креативність).

Труднощі виникають з такими рисами, як синергія та толерантність. З метою виявлення причин цього явища доцільно провести подальше дослідження та окреслити шляхи розвитку цих якостей у майбутніх психологів.

Синергізм характеризує цілісне сприйняття світу і людини, здатність розуміти взаємозв'язок протиріч. А толерантність – це терпимість до різних думок, неупереджене ставлення до людей і подій. Можливо, низькі показники цих якостей пов'язані з молодим віком досліджуваних, тим більше, що позитивна динаміка простежується при порівнянні даних студентів другого та четвертого курсу.

Крім того, самовиховний ефект має бути спрямований на розвиток самосприйняття та відповідальності, оскільки тенденції до зростання цих якостей немає. Плануючи дослідження, було цікаво порівняти дані різних методик, тому ми провели ще одне дослідження на основі особистісного тесту зрілості – опитувальника (Ю.З Гільбух).

За допомогою цієї методики вони визначили такі якості, які входять до складу зрілої особистості: мотивація досягнення, ставлення до «Я», почуття громадянського обов'язку, життєві погляди, здатність до психологічної близькості з іншою людиною. Кількість тем дослідження – 18, всі студенти 4 курсу спеціальності «Психологія». Дані містяться в таблиці. 2.4.

Таблиця 2.4.

**Представленість рис зрілої особистості у студентів 4- го курсу
(у %, за методикою Ю. Гільбуха)**

№ п/п	Риси особистості	Дуже високий рівень	Високий рівень	Задовільний рівень	Незадовільний рівень
1	Мотивація досягнень	27, 8 %	27, 8 %	27, 8 %	16, 7 %

2	Я – концепція	22, 2 %	33, 3%	27, 8 %	16, 7 %
3	Почуття громадянського обов'язку	16, 7 %	33, 3%	38. 9%	22, 2 %
4	Життєва установка	22, 2 %	33, 3%	22, 2 %	22, 2 %
5	Здатність до психологічної близькості	27, 8 %	33, 3%	27, 8 %	11 %

Так, серед студентів-психологів 4 курсу найбільш характерними (на дуже високому рівні) є такі якості як: мотивація досягнення та здатність до психологічної близькості (27,8%).

Почуття громадянського обов'язку у переважної більшості знаходиться на найнижчому рівні, нечітко виражені також "Я-концепція" та погляд на життя (22,2%). Можна спостерігати, що розвиток якостей, необхідних для професійної діяльності практичного психолога, посилюється в напрямку вміння знаходити підхід до людей і мотивації досягнень. Тому студенти спеціальності орієнтовані на життєві цілі, прагнуть до максимального досягнення, самостійності та досягнення високих результатів, але водночас здатні співпереживати та відчувати духовну близькість з іншими. Проте відчувається напруга у визначенні поглядів індивіда на життя, його «Я-концепції», що можна пояснити соціальними причинами, соціальним становищем і пошуком роботи.

Для виявлення причин явища необхідне проведення професійної дипломної підготовки, яка фактично обґрунтовує її необхідність. Третім методом, який ми використовуємо, є метод діагностики соціально-

психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда. Вибірку склали 18 студентів 4 курсу спеціальності «Психологія».

Особливістю інтерпретації цієї методики є те, що результати «до» зони невизначеності інтерпретуються як надзвичайно низькі, а «після» найвищого показника зони невизначеності як високі. Коефіцієнт соціально-психологічної адаптованості розраховується за сумою позитивних (І +) тверджень, відсортованих випробуванням на 5, 6 і 7 позиціях шкали, а також негативних (І -) тверджень, розміщених у 1 і 2 позиції і 3. Оскільки на шкалі 37 позитивних і стільки ж негативних суджень, то гіпотетичне оптимальне значення коефіцієнта 74, мінімальне 0. Розраховуємо інтегральні показники за шкалою брехні, а також адаптацію.

Методика виявила розподіл інтегральних показників успішної адаптації особистості, який наведено результати якого наведені в табл. 2.6.

Аналізуючи дані таблиці, припускаємо, що соціально-психологічна адаптація залежить від того, чи вміє індивід орієнтуватися в соціальних ситуаціях, чи вміє він правильно визначати особистісні характеристики та емоційний стан оточуючих, обирати адекватні методи лікування, застосовувати ці методи в процесі взаємодії. Під адаптивністю розуміють відповідність цілям особистості, ціннісним орієнтаціям і результатам, досягнутим під час діяльності. Іншими словами, високий рівень інтегральних показників адаптованості може свідчити про високий рівень розвитку психологічної зрілості студента.

Таблиця 2. 6.

**Соціально – психологічна адаптація студентів 4– го курсу
(за методикою К. Роджерса і Р. Даймонда)**

№п /п	Показники адаптації	Високий рівень (у %)	В межах норми (у %)	Низький рівень (у %)
1	Адаптивність (А)	16, 7	55, 5	27, 8

2	Прийняття інших (L)	5, 5	77, 8	16, 7
3	Інтернальність (I)	16, 7	50, 0	33,3
4	Самосприйняття (S)	22, 2	61, 1	16, 7
5	Емоційна комфортність (E)	11, 1	72, 2	16, 7
6	Прагнення до домінування (D)	27, 8	61, 1	11, 1

Зауважуємо, що більше половини обстежених (55,5%) мають здатність до адаптації в межах норми, а 16,7% з них перевищують норму, що становить 72,2%. Середній рівень рецепції інших людей виявляють 77,8% респондентів, високий – 5,5%, тобто сумарно це 83,3%.

Порівняння отриманих результатів з результатами, які ми здобули за методикою О. Штепи, за якою ми констатували високий рівень контактності у 94,4% респондентів, то можна сказати, що дані двох методик корелюють між собою.

Можна констатувати, що особистісні вміння комунікувати з іншими, прийняття, толерантне ставлення до оточуючих є важливими професійними якостями психолога. І як бачимо, ці риси формуються у студентів під час навчання у вищому навчальному закладі та під час професійного становлення.

Переважна частина досліджуваних демонструє підвищену відкритість і чесність у виявленні проблем, що виникають у підході до тестування, відсутність свідомого наміру вдосконалювати свій характер.

Середній бал тесту адаптивності в системі міжособистісних відносин свідчить про помірну адаптованість до умов взаємодії з оточуючими людьми.

Наміри насамперед збігаються з діями, ідеї - з реалізацією, спонукання до дії - з її результатами.

Високий бал на тесті самооцінки свідчить про позитивну самооцінку ваших особистих якостей. Задоволеність собою, впевненість у тому, що іншим може подобатися те, що цікаво і привабливо для інших. Привертає увагу низький рівень інтер'єрності (50% - середній рівень, 33,3% - низький рівень).

Такі показники повинні спрямовувати саморозвиток особистості суб'єкта в певне русло - посилювати внутрішній локус контролю і знижувати зовнішній контроль. Цей факт ще раз переконує у необхідності випускної професійної підготовки студентів – майбутніх психологів.

Що стосується домінування, то у нас середній бал за результатами тесту. Серед представників даної вибірки це свідчить про певне домінування поміркованого намагання вплинути на оточуючих, переконати їх у правоті своєї думки, прагнення чітко відстоювати власну позицію – іноді це може виражатися в пасивності, конформність, конформність зовнішньому маніпулятивному чи регулятивному впливу інших людей.

Отже, застосування у проведеному нами емпіричному дослідженні зазначених методик, завдяки яким ми можемо показати рівень особистісної зрілості студента – майбутнього психолога, дає можливість побачити, як формується особистість студента, які якості більш помітні в структурі, в якому ключовому векторі повинна розвиватися його особистість, щоб мати можливість успішно та якісно виконувати майбутню фахову діяльність.

ВИСНОВКИ

Узагальнення здобутих теоретико-емпіричних показників та результатів дало змогу констатувати такі найважливіші висновки:

1. Феноменологія зрілої особистості й особистісної зрілості була предметом детального вивчення як зарубіжної, так і вітчизняної психологічної науки. Найважливішими дослідницькими ракурсами, в яких зосереджене якісне насичення окресленої проблематики зрілості людини, можна назвати такі :

1. Розмежування ключових понять «дорослість» і «зрілість», зокрема наголос на гетерохронності процесів, тобто констатація того, що дорослий не завжди означає зрілий;

2. Розведення й поляризація змістового наповнення характеристик зрілої особистості на протиположності особистості ригідній, егоїстичній, девіантній, невротичній, депривованій, інфантильній тощо;

3. Таксономізація та характерологічне обґрунтування функціональної та семантичної сутності зрілої особистості: спроможність до самостворення, самопрезентація, самооб'єктивація, самодетермінація, саморозвиток, самофутурування, власна відповідальності за критеріальні ознаки і прояви свого соціального й інтимно-особистісного життя, цілісне й повномірне самоусвідомлення, самоприйняття, самоствердження у справах, вчинках, активній і просоціальній патріотичній громадській позиції, самомотивованість тощо;

4. Трактування специфіки особистісної зрілості як активного прояву сутності особистісного в самій особистості, насамперед завдяки співмірності її задатків, здібностей. потенціалів, домагань з базовими критеріями особистісного зростання і самовдосконалення;

5. Підхід, який враховує необхідність досягнення життєвої самоактуалізації як різнобічної творчої, професійної, сімейної,

громадянської, патріотичної та іншої самореалізації, а також активна трансценденція як передача в поколіннях свого позитивного досвіду для досягнення особистісної зрілості.

2. Доцільно виокремити різномодальність теоретичних підходів у трактуванні феномену особистісної зрілості.

У численних працях зарубіжних і вітчизняних учених філософів і психологів можна вичленувати такі загально визнані фундаментальні конструкти й дефініції : «сердечна людина (кордоцентризм)» Г. Сковорода, П. Юркевич, «самоефективна особистість» (А. Бандура), «зріла особистість (за Г. Оллпортом), «автентична особистість» (за Ф. Перлзом), «особистість плідного характеру» (Е. Фромм), «творчий тип митця-художника» (О. Ранк), «людина внутрішньої єдності» (Р. Ассаджолі), «особистість як рух до саморуху» (Г. Костюк), «повноцінно функціонуюча і центрована особистість» (К. Роджерс), «особистість, яка розвивається» (С. Максименко), «активний суб'єкт життя» (А. Менегетті), «самоактуалізатор, трансцендент» (за А. Маслоу), «креативна людина» (П. Вайнцвайг), «людина-актуалізатор» (Е. Шостром), «лидина – суб'єктність» (В. Татенко). «Людина когнітивна» (С. Холлідей, М. Чандлер), «розвинута особистість» (Л. Сев), «особистість як учасниця владно-підвладних взаємин» (А. Адлер), «людина – це насамперед вчинок» (В. Роменець), «людина як Его, Супер-Его та Ід» (З. Фройд) та ін.

Сумарно всі названі та інші теорії та концепції все ж не вичерпують розуміння поняття «особистісна зрілість», яке залишається і надалі відкритим для нових поглядів і підходів.

3. Теоретико-емпіричний аналіз дав підстави стверджувати, що своєрідна узагальнена модель особистості зрілого, кваліфікованого й ефективного психолога-професіонала повинна вміщувати такі основні компоненти:

- автентичність як базова риса справжності, неповторної індивідуальності;

- виражена особистісно-фахова готовність і налаштованість на автономність, креативність, самостійність, наполегливість, незалежність у самовдосконаленні;

- емоційно-вольова і когнітивна готовність, зокрема високий інтелектуалізм, евристичність налаштувань, потужна мотивованість, психоемоційна стійкість, неконфліктність, афективно-поведінкова врівноваженість, спроможність до цілісного самоприйняття та інтенсивної саморегуляції тощо;

- емпатійна спроможність і здатність до гуманного співпереживання;

- потужна й цілісна соціальна й особистісна відкрита ідентичність, сформована на базі адекватної самооцінки, усталеної та відрефлексованої Я-концепції тощо;

- високий соціальний та емоційний інтелект, виражені комунікативно-перцептивні здібності, позитивна й неупереджена рецесія інших людей тощо.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці тренінгових занять для оптимізації складного процесу набуття особистісної та професійної зрілості студентами – майбутніми психологами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова Н.О., Рибачук Л.І. Психологічна зрілість як основа готовності до професійної діяльності психолога. *Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології"*. 2010. 7. 29-43.
2. Барчій М., Воронова О. Окремі підходи дослідження особистісної і професійної зрілості. *Вісник Національного університету оборони України*. 2019. 16-23.
3. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога. *Дисертація. ... докт. психол. наук*. Київ, 2004.
4. Вознюк А.В. Особливості розвитку особистісної компетентності практичних психологів. *Publishing House "Baltija Publishing"*, 2021.
5. Дідик Н.М. Особистісна зрілість як акме особистості психолога-професіонала. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології*. 3. 2009. 112-122.
6. Дідик Н.М. Професійно значущі характеристики особистісної зрілості майбутніх психологів. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології*. 7. 2010. 190-206.
7. Дідик Н.М. Теоретичне обґрунтування моделі професійно значущих характеристик особистісної зрілості майбутніх психологів. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. 2. 36-43.
8. Забаровська С.М. Програма тренінгу емоційної компетентності для практичних психологів. *Практична психологія та соціальна робота*. 9. 2013. 47-59.
9. Каткова Т.А., Прокоф'єва О.О. Розвиток професійно-особистісної зрілості майбутнього психолога в процесі виробничої практики. *Актуальні*

проблеми психології: зб.наук.пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, XI (20). 75-89.

10. Католик Г. В. Психологія формування професійної Я-концепції практичного психолога. Монографія . Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. 405 с.

11. Кісарчук З. Практикуючий психолог: моральні цінності і професійна парадигма Психологічна допомога сім'ї. К., 2006. С. 106-117.

12. Кучер О. В. Система психологічних заходів щодо розвитку особистісної зрілості студентів-психологів. Кривий Ріг : КДПУ, 2023. 42 с.

13. Кучманіч І.М., Лисогор А.В. Значущість розвитку особистісної зрілості в процесі професійної підготовки студентів-психологів. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені ВО Сухомлинського. Психологічні науки*, 2017, 1. 96-100.

14. Кісарчук З. Г. Актуальні питання професійної підготовки психологів-консультантів та психотерапевтів Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології. *Матеріали Міжнародної наук. конференції*. К., 2002. Т. 4. С. 184-188.

15. Кокун О.М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія К. : ДП "Інформ.-аналіт. аг.", 2012. 200 с.

16. Лавріненко В.А. Емпіричне дослідження показників самоактуалізації студентів-психологів. *Психологія і особистість : наук. журнал. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України ; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка*. Київ; Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2023. 1 (23). 97-108.

17. Мартинюк І.А. Тренінгова програма розвитку професійних якостей психолога, визначальних для роботи в початковій школі. *Практична психологія та соціальна робота*, 1, 2004. 56-59.

18. Москаленко В.В. Соціальна психологія: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 688 с.

19. Овсянецька Л.П. До питання про психологічні критерії зрілої особистості *Актуальні проблеми психології*. 1: *Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія*. 2. Київ: Інст. психології Г.С. Костюка НАПН України. 2001. 105 - 110.

20. Онуфрієва Л.А. Дослідження психологічних детермінант розвитку професійної самосвідомості та особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені ВО Сухомлинського: збірник наукових праць*; за ред. СД Максименка, НО Євдокимової, 2013, 2. 227-233.

21. Панок В.Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. 4, 5.

22. Потопа К.Л., Каліщук С.М. Психолого-педагогічна технологія розвитку ціннісно-рольового компонента в структурі професійного становлення особистості майбутнього психолога: монографія. Запоріжжя. 2011. 280с

23. Пророк Н. В. Практичний психолог: професійно-важливі якості. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук.праць ін.-ту ім. Г. С. Костюка АПН України*; за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2001.Т. III. Ч.8. 190-194.

24. Психологу для роботи. Діагностичні методики: збірник Текст; уклад.: М.В. Лемак, В.Ю. Петрище. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2011. 616с.

25. Психологія особистості: Словник довідник. За ред. П.П.Горностая, Т.М.Титаренко. Київ: Рута, 2001. 320 с.

26. Рєпнова Т.П. Феномен емоційної зрілості і кризи розвитку. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. 4. 42-46.

27. Семиденко В.А. Теоретичні та методичні основи професійного самовиховання студентів вузу. Хмельницький: ХДПІ, 2001. 255 с.

28. Семиченко В. А. Пріоритети професійної підготовки: діяльнісний чи особистісний підхід Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи. К. : ВПОЛ, 2000. С. 176-203.

29. Сердюк Л. З. Психологія мотивації учіння майбутніх фахівців: системно синергетичний підхід : монографія. К. : Університет «Україна», 2012. 323 с.

30. Сошина Ю. М. Ціннісно-смилова сфера майбутніх практичних психологів як чинник їх професіоналізації. Професіоналізація майбутніх практичних психологів: теоретичний і методичний аспекти : колективна монографія. Кривий Ріг : КП ДВНЗ «КНУ», 2013. Т. 1. С. 132-151.

31. Титаренко Т.М. Життєві домагання і професійне становлення особистості практичного психолога. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003, 4. 21-27.

32. Туркова Д. М. Психологічні чинники розвитку професійної емпатії майбутніх практичних психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2013. 18 с.

33. Фалько Н.М. Спрямованість на професійну діяльність майбутніх практичних психологів. *Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія*. За ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі. Київ. – Ніжин: Вид. НДУ; ДС Міланік, 2007. 10. 2. 131-133.

34. Шевченко Н.Ф. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти. *Дисертація. ... докт. психол. наук*. Київ., 2005.

35. Шемелюк І.Я. Короткий індекс самоактуалізації та шкала ясності «Я концепції» як показники особистісної зрілості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. 6. 26

36. Штепа О.С. Життєва філософія особистості. *Проблеми заг. та пед. психології: Зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. За ред. С.Д. Максименка. Київ, 2002. 4, 5. 277–280

37. Штепа О. Особистісна зрілість як акмеологічна інваріанта психолога. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія Історія*, 2003, 11. 56-66.
38. Штепа О.С. Пропріум зрілої особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. 2. 26 - 35.
39. Штепа О.С. Формування особистісної зрілості у підлітковому і юнацькому віці. *Соціальна психологія*.1(15). 2006. 129–146.
40. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції. Навч. посібник. Київ: Либідь, 1996. 264 с.
41. Schoofs L., Hornung S., Glaser J. Prospective effects of social support on self-actualization at work – The mediating role of basic psychological need fulfillment. *Acta Psychologica*. 2022. Vol. 228. P. 1-9.